तर्के प्रतिबंधिकाविचारः प्रारम्भः

०॥श्रीगणेशायनमः॥तर्कत्वंतावदापत्तिरपरनामकंभ्रमप्रमासाधारणाहार्यमानसज्ञानवृत्तिरापा
द्यामितर्कयामीत्याद्यनुभवसिद्धमानसत्वव्याप्योजातिविशेषः॥चाक्षुषत्वादिकमादायविनिग
मनाविरहः॥चक्षुरादिसन्निकर्षविरहदशायामपितर्कोदयात्॥अंधादीनामपितर्कोदयाच्च॥एव
मनुमितौपक्षेसाध्यव्याप्यहेतुमत्तापरामर्शवत्तर्केप्यपिपक्षेआपाद्यव्याप्यापादकवत्तापरा
मर्शोहेतुः॥तत्कार्यकारणभावश्चानुमितिपरामर्शयोःकार्यकारणभाववदवधेयः॥एवमनुमि
तौपक्षविशेष्यकसाध्यनिश्चयरूपसिद्धेरिवतर्केपिपक्षविशेष्यकआपाद्यनिश्चयरूपस्या
पत्तिर्दोषः॥अयंचविशेषोयदनुमितिंप्रतिअनुमित्साविरहविशिष्टतयायथोक्तासिद्धिःसा
क्षादेवप्रतिबंधिका॥तर्कंप्रतिचोक्तरूपेणापत्तिर्नसाक्षात्प्रतिबंधिका॥पितुतर्कंप्रतिपक्षवि
शेष्यकापाद्याभावनिश्चयरूपोबाधनिश्चयोजनकस्तस्यैवविघटकायथाऽपिपक्षतावछे
दकावछेदेनानुमितौपक्षतावछेदकावछेदेनतत्सामानाधिकरण्येनचबाधनिश्चयःप्र
तिबंधकः॥पक्षतावछेदकसामानाधिकरण्येनानुमितौपक्षतावछेदकावछेदेनबाधनि

न्वय एवप्रतिबंधकः। तथैव पक्षतावच्छेदकावच्छेदेनापत्तौ पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन तत्सामाना
धिकरण्येन च बाधनिश्चयो ऽजनकः पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनापत्तौ च पक्षतावच्छेदका
वच्छेदेनापाद्यव्यतिरेकनिश्चयरूपबाधनिश्चय एव जनकः। अत एव पक्षतावच्छेदकावच्छेदे
नापत्तेरुद्देश्यतायां अंशतः रूपापत्तिर्न दोषाय तत्सत्वेपि पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्ये
न यथोक्तनिश्चयोत्पत्त्या तादृशापत्तिसंभवात्। पक्षतावच्छेदकसामानाधिकरण्येनापत्तेरुद्दे
श्यतायां चांशतः रूपापत्तिरपि कारणीभूतस्य पक्षतावच्छेदकावच्छेदेन यथोक्तबाधनिश्चय
स्याविघटकत्वाददोषः। बाधनिश्चयस्यानाहार्यविशिष्ट[illegible]बुद्धिसामान्यं प्रति प्रतिबंधक
त्वेन तर्कस्याहार्यप्रत्यक्षरूपतया न तत्र तस्य जनकत्वमनुपपन्नं। नन्वनुमितौ परामर्शे पक्ष
धर्मतांशे ऽप्रामाण्यग्रहादनुमित्यनुदयात् अप्रामाण्यग्रहाभावो ऽपेक्षणीयः। तर्के प्रति
तु व्याप्यांशे परामर्शनिष्ठाप्रामाण्यग्रहाभावस्यापेक्षितत्वेपि पक्षधर्मतांशे तन्निष्ठाप्रामा
ण्यग्रहाभावो नापेक्षितः तत्र तदंशे ऽप्रामाण्यग्रहेपि तर्कस्यानुभवसिद्धत्वात्। अत एव वा
पादकासिद्धिस्तर्के ऽनुकूला एवेति मिश्राः। आपादकाभाववत्पक्षरूपापादकासिद्धिर्नि

श्चयसत्त्वेऽपि गृहीताप्रामाण्यकाहार्यपरामर्शाद् व्याप्तिसंशयेन तन्निश्चयस्याप्रतिबध्यत्वात् प्रतिबध्यतानि
श्चयाविषयत्वमेव प्रसक्ते तदुपरक्तत्वमिति यद्यपि सर्वसिद्धा परिभाषा तथापि मास्तु पक्षधर्मतांशे परामर्श
प्रामाण्यग्रहः । अथवा तर्कस्यापेक्षितः पक्षधर्मतांशे परामर्शनिष्ठाप्रामाण्यग्रहस्तु प्रत्यपेक्षितो न वेति
चेत् । अत्र सांप्रदायिकाः । पक्षधर्मतांशे परामर्शनिष्ठाप्रामाण्यग्रहस्तु प्रत्यपेक्षित एव पक्षधर्म
तांशेऽप्रमात्वाभावनिश्चये प्रमात्वनिर्णये च तर्कानुत्पादस्यानुभवसिद्धत्वात् । अत एव स्याच्छब्देना
पादकाभिलापः । तथा च पक्षधर्मतांशेऽप्रमात्वग्रहविशिष्टपरामर्शत्वेन तर्कं प्रति कारणता ।
अथवाऽनुमितौ च प्रामाण्यग्रहाभावस्यैव तुल्ययुक्त्या तत्रापि पक्षधर्मतांशेऽप्रमात्वग्रहस्य प्र
कुकारणत्वं । पक्षधर्मतांशेऽप्रमात्वं व्यापादकाभाववत्त्वापादकप्रकारकत्वरूपं प्रमत्वमापाद
कवत्त्वापादकप्रकारकत्वरूपप्रमात्वाभावश्च । ननु प्रामाण्यज्ञानानां प्रमात्वाभावत्वमतभेदे
न धर्मितावच्छेदकस्य च भेदेन भिन्नतया यत्किंचिदप्रामाण्यग्रहवैशिष्ट्यस्य कारणतावच्छेदक
त्वे तं विनापि तदितराप्रमात्वग्रहविशिष्टपरामर्शात् तर्कोत्पत्त्या व्यभिचारः । यावदप्रमात्व
ग्रहाणां वैशिष्ट्यस्य कारणतावच्छेदकत्वे चासंभवः । अथ समवायसंबन्धावच्छिन्नाप्रमात्व

ग्रहाभावकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेनाप्रामाण्यग्रहानुगमोऽस्त्यसामानाधिक
रण्यसंबंधेनपरामर्शविशेषणतयाकारणतावच्छेदकत्वमुपेयं।समवायसंबंधावच्छिन्नत्व
प्रमाण्यग्रहाभावविशेषणं।कूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकतदभावोविशेषणताविशेषे
३५ णयाद्यः।सत्त्वव्यासज्यवृत्तिधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावोयत्किंचिदप्रामाण्यग्रहस
त्त्वएववर्ततइतिनव्यभिचारोनवाऽसंभवः।यत्रपरामर्शेप्रमात्वनिश्चयोभ्रमत्वनिश्चयोऽपिव
र्ततेतत्रापितकोत्पत्तिरिष्टैव।भ्रमत्वग्रहसत्त्वेनवृताद्दृशाकूयाभावसत्त्वात्।अत्रचतद्ज्ञान
त्वादिविशेषधर्मावच्छिन्नविशेष्यताकाप्राण्यग्रहत्वेनैवाभावोनैविश्यः नवाज्ञानत्वादिसा नि
मान्यधर्मसामानाधिकरण्येनतत्तद्ज्ञानव्यक्तिधर्मिकाप्रामाण्यग्रहाणांज्ञानत्वादिसामा
न्यधर्मसामानाधिकरण्येनतद्धर्मितावच्छेदककाप्रामाण्यग्रहत्वेनाभावः।तथासतितत्परामर्श
व्यक्तिविशेषविरहदशायामपितत्परामर्शव्यक्तिःप्रमेत्यादितत्परामर्शव्यक्तिधर्मिका
प्रमात्वग्रहविशिष्टदशाग्रहीताप्रामाण्यकपरामर्शान्तरात्कोदयापत्तेः।किंतुतेषांतत्तद्व्य
क्तित्वादिनाज्ञानत्वादिसामान्यधर्मावच्छेदेनतद्धर्मितावच्छेदककाप्रमात्वग्रहाणां

त०प्र० च सामान्यतस्तादृशप्रामाण्यग्रहत्वेनैव प्रतिबंधो निविष्टः अतिप्रसंगविरहात् । नन्वेवमपि यत्रादौ सुखव्या
प्यदुःखवान्भाव इति परामर्शः ततस्तज्ज्ञानमप्रमेति तज्ज्ञानत्वधर्मितावच्छेदकाप्रमात्वज्ञानं लौ
३ किकप्रत्यक्षात्मको बाधावतारश्चेत्येककालः ततोऽभावः सुखवान्स्यादिति कोऽसाविति । सुखव्या
प्यदुःखवान्भाव इति परामर्शोत्तरं चैतत्त्वाद्द्वितीयपरामर्शाय इतदानंतरापत्तिः प्रथमपराम
र्शोत्तरकोऽस्त्वनुरोधेन तत्प्रामाण्यग्रहव्यक्तेरभावस्यापि प्रतियोगिकोटौ प्रवेशनीयत्वा
त् । एवं यत्रादौ सुखव्याप्यदुःखवान्भाव इति परामर्शस्ततस्तज्ज्ञानमप्रमेति तज्ज्ञानत्वधर्मि
तावच्छेदकाप्रामाण्यज्ञानं लौकिकप्रत्यक्षात्मको बाधावतारः सुखव्याप्यदुःखवान्भाव इ
ति परामर्शोत्तरं चेत्येकः कालः ततोऽभावः सुखवान्स्यादिति कोऽसाविति । न चैतदनंतरमपि
द्वितीयपरामर्शोत्तरकोऽतरापत्तिरिति वाच्यं । तादृशस्थले विशेषीयतत्रज्ञानत्वधर्मितावच्छे
दकाप्रमात्वग्रहणाऽस्वविषयीभूततत्तत्परामर्शविशिष्टतयाऽभावस्यैवघटकत्वात् । नच
विशेष्यतासामानाधिकरण्योभयसंबंधेन तादृशाकृतौभावे वैशिष्ट्यमेव कारणतावच्छे
दकमुपेयतां किं स्वाविषयीभूततत्तत्परामर्शवैशिष्ट्येन विशेषेनेति वाच्यं । तथा सतिप्रत्यादे

सुखव्याप्यदुःखवानभाव इति परामर्शस्तत्तज्ज्ञानमप्रमेति तज्ज्ञानत्वावच्छिन्नविशेष्यकाप्रमात्व
ज्ञानं लौकिकप्रत्यक्षात्मको बाधश्चेतरो निरिष्वुलाप्रमाऽप्रमागुण इति निखिलायामप्रमायां
निर्धितावच्छेदककमप्रमात्वज्ञानं परामर्शांतरं चैत्यकः कालः ततोऽभावः सुखवान्स्यादिति
तर्कैः न चैतदनंतरमपि द्वितीयपरामर्शात्तत्कालांतरापत्तिः प्रथमपरामर्शात्तर्कोस्त्यनुरोधेन स
मूलालंबनात्मकतदप्रमात्वज्ञानव्यतिरेकाभावस्य प्रतियोगिकोटौ वक्ष्यं निवेशनीयत्वात्तज्ज्ञा
नत्वावच्छिन्नविशेष्यत्वसामानाधिकरण्येनाप्रमायस्य वैशिष्ट्यस्य ज्ञानत्वादिसामान्यधर्मावच्छेदेन
तद्धर्मितावच्छेदककज्ञानांतरधर्मिकाप्रामाण्ययहस्यासंग्रहापत्तेः स्वविशेष्यतावच्छेदकाश्र
यत्वस्वसामानाधिकरण्येनाप्रमयस्य वैशिष्ट्ये ज्ञानत्वादिसामानाधिकरण्येन ज्ञानांतरध
र्मिकाप्रमात्वग्रहस्यापि संग्रहापत्तेरित्यनन्यगतिकत्वादुक्तैव गतिः । [illegible] पृथक्कारणत्वम
तेपि तादृशाकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेनैव समवायसंबंधेन हेतुत्वं परामर्शा
स्यापि पृथक्कारणतया न च न परामर्शाविरहदशायां तादृशाभावमात्रात्तर्कोत्पत्तिरिति न का
प्यनुपपत्तिरिति चेन्न । कूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिकाभावत्वस्यानुपतमत्वसमशीलतया

त० प्र० तत्कारणतानवच्छेदकत्वात्। अन्यथा बाधतद्व्याप्यनिश्चयानामपि पृथक्पृथक्प्रतिबंधकत्वावि
लोपापत्तिः। बाधतद्व्याप्यनिश्चयत्वावच्छिन्नाभावकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेना
४ नुगतेनैकेनापिरूपेण तेषां प्रतिबंधकत्वस्य लाघवेन युक्तत्वात्। एवं हेतुतावच्छेदकसंबं
धभेदेन परामर्शानां पृथक्कारणत्वानुपपत्तिश्च तत्तत्संबंधघटितपरामर्शत्वावच्छिन्नाभा
वकूटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावत्वेनानुगतेनैकेनाप्यपिरूपेण तेषामपि कारणत्व
स्य सुवचत्वात्। किंच यथोक्तस्य स्वीयतत्तज्ज्ञानत्वधर्मितावच्छेदककाप्रमात्वग्रहाणां स्ववि
षयीभूततत्तत्परामर्शविशिष्टतयाऽभावस्य कूटघटकत्वे परस्परविशेषणविशेष्यभावेवि
निगमकाभावेन पृथक्पृथक्कारणतापक्षेपि गुरुतरानंतकार्यकारणभावापत्तिरिति। मैवं
तत्तदप्रमात्वग्रहविशिष्टपरामर्शत्वेन कारणतायां तत्तदप्रमात्वग्रहविशिष्टपरामर्शाचिशि
त्वेन कार्यतेति रीत्या प्रामाण्यग्रहभेदेन परामर्शापत्त्योः कार्यकारणभावभेदाभ्युपगमात्
अयं च विशेषायत्सामान्य[illegible] धर्मावच्छिन्नविशेष्यताकाप्रमात्वग्रहाणां वैशिष्ट्यं केव
लसमवायघटितसामानाधिकरण्येन तज्ज्ञानत्वादिविशेषधर्मावच्छिन्नविशेष्यता

काप्रामाण्यग्रहाणां च वैशिष्ट्यं तज्ज्ञानतावच्छिन्नविषयतासमवायघटितसामानाधिकरण्योभयसंबंधेन। अतो
पत्रादिविस्यादिना प्राप्युक्तातिप्रसंगस्यानवकाशः। अपि तु तत्कार्यतावच्छेदककोटौ न निवेशनीयं। तथा
सति प्रायशः कार्यतस्यैकव्यक्तिमात्रवृत्तितया नाशद्वारा स्वविशिष्टपरामर्शाविरहदशायामपि बाधादि
प्रसामान्यसामग्र्यामुत्पादयात्के सामान्यापत्तेस्तेन कारणासंभवात्। नन्वापत्तिर्नानिवेशात्तत्तत्प्रमात्वग्र
हविशिष्टपरामर्शो व्यवस्थितो तद्रोऽस्त्यात्मघटसंयोगादिगुणेषु व्यभिचारः। तेषां नाशद्वारा परामर्शान
धिकरणत्वेनैतेषु विषयतादिष्वपि स्वसमवायसंबंधेनासत्त्वे इति वाच्यं। सामानाधिकरण्यविशिष्टव्यवच्छि
तो तत्त्वस्य कार्यतावच्छेदकादिविशिष्टपरामर्शस्य वैशिष्ट्यमपि व्यभिचारादिविरहात् नाशद्वारा संबंधेन पराम
र्शविशिष्टायापत्त्यादिसंयोगादेरात्मन्येवोत्पत्तेः। ननु तत्तत्प्रमात्वग्रहविशिष्टपरामर्शत्वेन कार
णत्वे प्रमात्वग्रहपरामर्शयोर्विशेष्यविशेषणभावे विनिगमनाविरहेण गुरुतरानंतकार्यकारणभा
वापत्तिः कारणतावच्छेदकापत्तीढस्यैव पूर्वसत्तायाः कार्योत्पत्तिनियामकत्वेन यदा कदाचित्प्रमा
त्वग्रहमादायातिप्रसंगश्चेति वाच्यं। अत एव दोषात् प्रमात्वग्रहस्य पृथक्कारणत्वाभ्युपगमात्। का
र्यकारणभावश्च तत्तत्प्रमात्वग्रहत्वेन तत्तत्प्रमात्वग्रहविशिष्टत्वेन वैशिष्ट्यं च समानाधिकरण
त्वे सति स्वाव्यवहितोत्तरत्वसंबंधेन परामर्शादेः सामान्यकारणतया न परामर्शादिविरहदशायां
तत्तत्प्रमात्वग्रहसद्भावात् कोऽप्यतिप्रसंगश्च। अयं च विशेषः यत्ज्ञानत्वधर्मितावच्छेदककाप्रमात्व

म ग्रहाणां तत्तद्व्यक्तित्वेनैव कारणत्वं कार्यत्वं चेति तत्तद्व्यक्तिविशिष्टत्वेन न तु तज्ज्ञानत्वधर्मितावच्छेदकाप्रमा
त०कु० त्वप्रकारकत्वेन तथा सति तत्तत्परामर्शविरहदशायामपि तत्परामर्शव्यक्तिरप्रमेति ज्ञानादिविशिष्टदंशे ता
प्रामाण्यकपरामर्शान्तरोत्पत्तिकोत्पादापत्तेः कार्यतायां नानाव्यक्तिवृत्तितासंपादनाय लघुतरं तत्त
५ द्व्यक्तित्वमपहाय गुरुतरस्यापि तत्तद्व्यक्तिविशिष्टत्वस्यावच्छेदकत्वानुसरणं। विशिष्टेऽसत्त्वेऽन्यत्राभा
वाच्च न व्यभिचारः। न चैवमपि प्रत्यक्षादिस्थादिना प्रागुक्तातिप्रसंगो दुर्वार इति वाच्यं। तादृशस्थल
विशेषीयाप्रमात्वग्रहव्यक्तिविशिष्टत्वावच्छिन्नं प्रति तद्विषयीभूतपरामर्शव्यक्तीनामपि विशि
ष्य हेतुत्वादित्याहुः। तन्न सत्। अप्रमात्वग्रहव्यक्तीनां कारणतावच्छेदकत्वपक्षेऽप्रमात्वग्रहभेदे
न परामर्शोत्पत्तौ गुरुतरानन्तकार्यकारणभावप्रसंगात्। अप्रमात्वग्रहाणां पृथक्कारणत्वपक्षेऽ
स्यवश्यंतैस्तस्य कार्यतावच्छेदकघटकतया स्थलविशेषे सर्वत्र तत्तदप्रमात्वग्रहविशिष्ट
त्वावच्छिन्नं प्रति तत्तत्परामर्शव्यक्तेः पृथक् हेतुत्वस्यावश्यकतया महागौरवापत्तेश्च। अप्रमात्व
ग्रहव्यक्तेरप्युपेक्षितत्वेन स्वप्रमाणत्वकप्रतिबध्यप्रतिबंधकभावस्याप्रामाण्यग्रहभेदेनानन्
त्यापत्तेः। न च आस्ते। पक्षधर्मतांशे परामर्शनिष्ठाप्रमात्वग्रहस्तर्कं प्रति नापेक्षितः किं तु तदंशे
तन्निष्ठप्रमात्वनिश्चय एवापेक्षितः। तथा च अनुमितिं प्रति परामर्शनिष्ठप्रामाण्य

ग्रहाभावयेन रूपेणोपयोगिना पक्षधर्मतोऽत्रोपरामर्शो निष्ठाप्रमात्वनिश्चयाभावस्यापि तेन रूपे
ण तर्कं प्रत्युपयोगिता तच्चेतद्विचारावसर एव प्रपंचितं । प्रमात्वं चापादकाभाववत्ति आपादक
प्रकारकत्वरूपं त्वप्रमात्वाभावरूपमापादकवृत्ति आपादकप्रकारकत्वरूपं यथार्थत्वं च यत्र प्र
मात्वग्रहो अप्रमात्वग्रहश्च नास्ति तत्रापि तर्कस्योत्थितिरिष्टैवेत्याहुः । इति तर्कतत्सामग्र्याः
स्वरूपनिर्वचनम् । स च तर्कः आपादकविशिष्टबुद्धौ प्रतिबंधकः । प्रतिबध्यप्रतिबंध
कभावश्च तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकतद्धर्मावच्छिन्नापादकापत्तित्वेन दोषविशे
षाजन्यानाहार्यतद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकतद्धर्मावच्छिन्नविशिष्टबुद्धित्वेन । रू
पं यदि परिमाणवत्स्यात्तर्हि द्रव्यं स्यादित्यापत्तेः रूपं परिमाणवत्तु न वा इत्या
दिसंशयवत् गुणः परिमाणवान्न वा इत्यादिसंशयेऽपि प्रतिबंधकत्ववा
रणाय तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकत्वं देयं । तादृशापत्तेः रूपं द्रव्यत्ववत् न वा

त०प्र०
६

इत्यादिसंशयप्रतिबंधकत्ववारणाय तद्धर्मावच्छिन्नापादकत्वमापत्तिविशेष
णं। तद्धर्मावच्छिन्नापादककापत्तित्वं च स्वसमानाधिकरणत्वे सति स्वाव्यव
हितोत्तरत्वसंबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नवत्तापरामर्शविशिष्टत्वं। ननु आ
पाद्यभेदेन परामर्शभेदात् एकस्यैव निर्वह्नित्वरूपापादकस्य वि
शिष्टबुद्धौ निर्धूमत्वा निरालोकत्वाद्यापाद्यभेदेन अनंतप्रतिबध्यप्र
तिबंधकभावापत्तिरिति वाच्यम्। इष्टत्वात्। तथा च पर्वतत्वावच्
छिन्नविशेष्यक निर्वह्नित्वविशिष्टबुद्धित्वेन प्रतिबध्यता। प
पर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यक निर्धूमत्वव्याप्यनिर्वह्नित्वत्वावच्छि

न्नवत्तानिश्चयविशिष्टनिर्धूमत्वविधेयकापत्तित्वपर्वतत्वावच्छिन्नविशेष्यकनिरालोकत्वव्या
प्यनिर्वह्नित्वावच्छिन्नवत्तानिश्चयविशिष्टनिरालोकत्वविधेयकापत्तित्वादिनाप्रतिबंधक
तेतिफलितं । निर्धूमत्वव्याप्यनिर्वह्नित्ववान् गुणत्वव्याप्यरूपत्ववांश्च पर्वत इति समूहालंबन
परामर्शजन्यनिर्धूमत्वबाधविरहवत्त्वासर्वतोरूपवान्स्यात् गुणत्ववान्स्यादिति गुणत्वमात्रवि
धेयकस्यापत्तिकस्यतादृशनिश्चयविशिष्टतया निर्वह्नित्वविशिष्टबुद्धिप्रतिबंधकत्ववारणाय
विषयतया निर्धूमत्वादिविधेयकत्वमापत्तिविशेषणं । आपाद्यभेदेनैकस्यैवापादकस्य विशि
ष्टबुद्धिप्रतिबंधकत्वेऽनंत्यस्य प्रागेवस्वीकृतत्वात् । तर्कतत्सामग्र्योः स्वरूपनिरूपणोत्तरं तस्या
तद्धर्मावच्छिन्नांशेऽप्रामाण्यग्रहविशिष्टत्वेन प्रामाण्यग्रहाभावविशिष्टत्वेन वा परामर्शो वि
शेषणीयः । तेन न निर्धूमत्वव्याप्यनिर्वह्नित्ववान् निर्धूमत्वव्याप्यनिरिंधनत्ववांश्च पर्वत इति
समूहालंबनपरामर्शेन निर्वह्नित्वांशेऽप्रामाण्यग्रहाभावविशिष्टत्वेन निरिंधनत्वांशे
ऽप्रामाण्यग्रहविशिष्टत्वेन जनितस्य निर्धूमत्वविधेयकतर्कस्य निरुक्तसंबंधेन निर्वह्नि

त्वावच्छिन्नवत्तापरामर्शविशिष्टेपि न [redacted] निर्वह्नित्वविशिष्टबुद्धावपि न्कि

त॰प्र॰ प्रतिबंधकत्वप्रसंगः। रूपं यदि परिमाणवत्स्यात् द्रव्यं स्यादित्यापत्तेः रूपं परिमाणवन्नवेति संशय दिया

७ व प्रतिबंधकत्वं रूपं महन्नवेति संशयेऽपि प्रतिबंधकत्ववारणाय तद्धर्मेत्यपहाय तद्धर्मावच्छि

न्नवत्तेति परामर्शविशेषणं। अथैवं द्रव्यत्वव्याप्यवद्रूपमित्यादिनिरूढधर्मितावच्छेदककव्या

प्तिविषयताशालिपरिमाणादिमत्तापरामर्शाजन्यापत्ते रूपं परिमाणवन्नवेत्यादिसंशयप्र

तिबंधकत्वं न स्यात्। परिमाणत्वावच्छिन्नवत्तापरामर्शाजन्यत्वात् न च तद्धर्मावच्छिन्नवत्तेति

विहाय व्याप्तिविषयतानिरूपितत्वद्धर्मातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नवत्तेति वक्तव्यं। तथा च तद्धर्मा

वच्छिन्नव्याप्तिविषयतावच्छिन्नविशेष्यतातद्धर्मानवच्छिन्नव्याप्तिविषयितावच्छिन्नविशे

ष्यतान्यतरशालिनोरुभयोरेव परामर्शयोः संग्रह इति वाच्यं। तथा सति द्रव्यत्वव्याप्यवद्रूप

मितिनिर्धर्मितावच्छेदकव्याप्तिविषयताशालिसंख्यादिमत्तापरामर्शाजन्यापत्तेरपि रू

पं परिमाणवेत्यादिसंशयप्रतिबंधकतापत्तेः। न च तद्धर्मातिरिक्तधर्मानवच्छिन्नतद्वत्ता

तिवक्तव्यं । तथा सति परिमाणत्वरूपेण संख्यादिमत्त्वावगाहिना द्रव्यत्वव्याप्यपरिमाणवद्रूपमिति प
रिमाणत्वांशे भ्रमरूपेण परामर्शेन जनितस्य तत्केस्य परिमाणसंशयप्रतिबंधकत्वापत्तिः न चाना
गत्या तद्धर्मावच्छिन्नवत्तापरामर्शजन्यापत्तिर्निरवच्छिन्नतद्धर्माश्रयवत्तापरामर्शजन्यापत्त्योर
स्योर्मणिमंत्रन्यायेन तद्धर्मावच्छिन्नविशिष्टबुद्धेः प्रतिबंधकत्वमुपेयं । निरवच्छिन्नत्वस्य
प्रकारतावच्छेदकघटकत्वादेवरूपांतरेण तद्धर्माश्रयवत्तापरामर्शस्य न संशय इति वाच्यं । त
र थासति निरवच्छिन्नपरिमाणवत्तापरामर्शजन्यापत्तेः । परिमाणत्वगुणत्वसत्ताप्रमेयत्वादि
निखिलपरिमाणवृत्तिधर्मावच्छिन्नवत्तासंशयं प्रत्येव प्रतिबंधकत्वापत्तेः । एषापत्तौ चानुभव
विरोधात् । प्रतिबंधकतावच्छेदकत्वमनेन गौरवस्य दुर्वारत्वाच्चेति चेन्न । व्यासोऽनिर्धर्मितावच्छेद
ता कपरामर्शजन्यापत्तेरप्रतिबंधकत्वस्येष्टत्वात् । एवं निर्धर्मितावच्छेदककविशिष्टबुद्धेर्वत्स्वरू
पतो जात्यादिप्रकारकबुद्धेरप्यापत्ति सामान्यप्रतिबध्यत्वस्येष्टत्वात् । प्रकारतावच्छेद
कघटितस्य प्रतिबध्यतावच्छेदकत्वेऽपि न दोषः । अत एव विपर्ययपर्यवसायी तर्कः शं
काप्रतिबंधको न तु तर्कपर्यवसायीति प्रामाणिकप्रवादः । यस्यापाधुभावेनप

त॰प्र॰ ८ स्तावच्छेदकावच्छिन्नेआपादकाभाववत्साधने यदवच्छिन्नाभावमात्रं सेद्धुमर्हतीति। स एव तर्कः
तद्धर्मावच्छिन्नशंकाप्रतिबंधक इति तदर्थः। शंकापदं विशिष्टज्ञानसामान्यस्यैवोपलक्ष
णं। संशयत्वस्यार्थसमाजग्रस्ततया गुरुतया च प्रतिबध्यतानवच्छेदकत्वात्। अत एव पर्व
तो यदि निर्वह्निः स्यान्निर्धूमः स्यादित्यादिविषयपरिशोधकतर्कस्य बाधनिश्चयप्रति
बंधकत्वद्वारानुमितावुपयोगः। अन्यथा साध्यसंदेहस्यानुमित्यप्रतिकूलतया तस्य
तत्रानुपयोगित्वापत्तेः। न च तर्कस्यानिष्टप्रसंजनरूपतया साध्याभावजिज्ञासानिवृत्तिद्वारा सा
ध्यानुमितौ विषयपरिशोधकस्य तर्कस्योपयोगित्वमिति वाच्यं। साध्याभावापादकतर्कस्य
साध्याभावजिज्ञासानिवर्तकत्वे मानाभावात्। साध्याभावजिज्ञासायाः साध्यानुमितिप्र
तिबंधकत्वे मानाभावात्। घटः परिमाणवान् स्यात् द्रव्यं न स्यादित्यापत्तेरापाद्याभावेनापा
दकाभावसाधनेऽपि महत्त्वाभावाभावदीर्घत्वाभावाभावेतरपरिमाणाभावाभावबाध
सहकारेण महत्त्वाभाववत्त्वावच्छिन्नाभावसिद्धिसंभवाद्दोषमलान्वयेति संशयप्रतिबंध
कत्वापत्तिरतो मात्रपदोपादानं। एवं च दीर्घत्वावच्छिन्नाभावत्वावच्छिन्नाभावत्वेनापि

सिद्धिसंभवान्नतस्याः तादृशसंशयप्रतिबंधकत्वं। नन्वेवं सामान्यं गुणाद्यन्यत्वविशिष्टसामान्यं वा
यदि गुणाद्यन्यत्वविशिष्टसत्तावत्स्यात् द्रव्यं स्यादित्यापत्तेः सामान्यं सत्तावन्न वेति संशयप्रति
बंधकत्वं न स्यात् तदा यापाद्याभावेन गुणान्यत्वविशिष्टसत्तारूपतदापादकाभावसाधने गु
णान्यत्वनिश्चयरूपबाधसत्त्वात् व्यापकतानवच्छेदकसत्ताभावत्वरूपेण सिद्धिसंभवेपि तन्मा
त्रप्रकारेण व्याप्यसिद्ध्यभावाद्व्यापकतावच्छेदकीभूतेन विशिष्टाभावत्वेनापि सिद्धौ बाधकाभा
वादिति वाच्यं। रएहात्। तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकतद्धर्मावच्छिन्नापादककापत्तेरेव तद्धर्माव
च्छिन्नविशेष्यकतद्धर्मावच्छिन्नविशिष्टबुद्धौ प्रतिबंधकत्वात्। यत्तु। सामान्यं यदि गुणाद्यन्य
त्वविशिष्टसत्तावत्स्यात् द्रव्यं स्यादित्यापत्तेः सामान्यं सत्तावन्न वेति संशयाप्रतिबंधकत्वेपि
गुणाद्यन्यत्वविशिष्टसामान्यं यदि तद्विशिष्टसत्तावत्स्यात् द्रव्यं स्यादित्यापत्तिस्तादृश
संशयप्रतिबंधिका विशेषणविशिष्टभूततद्धर्मावच्छिन्नपक्षकविशिष्टापादककापत्तेर
पि तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकविशेष्यविशिष्टबुद्धौ प्रतिबंधकत्वात्। एवं सत्तावान् गु

त०प्र०

९

णोयदिगुणाद्यन्यत्वविशिष्टसत्तावान्स्यात् द्रव्यंस्यादित्यापत्तिरपिगुणोगुणान्योन्येवेतिसं
शयप्रतिबंधिकाऽविशेष्यविशिष्टतद्धर्मावच्छिन्नपक्षकविशिष्टसाध्यकापत्तेरपितद्ध
र्मावच्छिन्नविशेष्यकविशेषणविशिष्टबुद्धौ एवं प्रतिबंधकत्वात् । नन्वेवं विपर्यये वि
तद्धर्मावच्छिन्नाभावत्वमात्रप्रकारकसिद्धिपर्यवसायिन एव तर्कस्य तद्धर्मावच्छिन्नकोटि
कसंशयाप्रतिबंधकत्वमिति प्रामाणिकप्रवादव्याघातः बाधसत्त्वकाले व्यापकतानवच्छेद
कविशेष्याद्यभावत्वरूपेणसिद्धिसंभवेपि तन्मात्रप्रकारेणसिद्ध्यसंभवाद्व्यापकतावच्छे
दकीभूतेनापि विशिष्टाभावसिद्धौ बाधकाभावादिति वाच्यं । बाधादिज्ञानस्य व्याप
कतानवच्छेदकप्रकारकानुमितिजनकत्ववत् व्यापकतावच्छेदकप्रकारकानुमितौ
प्रतिबंधकत्वस्याभ्युपगमेन तन्मात्रप्रकारकसिद्धिसंभवात् । नन्वेवं सामान्ये यदि गुणा
द्यन्यत्वविशिष्टसत्तावत्स्यात् द्रव्यंस्यादित्यादिविशेषणाद्यविशेषितपक्षकविशिष्ट
साध्यकापत्तेरपिसामान्यंसत्तावन्नवेति संशयप्रतिबंधकत्वापत्तिस्तत्रापि बाध
सत्त्वकाले विशेष्याभावत्वमात्र × विशेष्याद्यकोटिक × प्रकारकसिद्धिसंभ

वादितिवाच्यं। पक्षतावछेदकविशिष्टे पक्षे आपाद्याभावेनापादकाभावसाधने नियमत
स्तद्धर्मावछिन्नाभाववत्त्वमात्रप्रकारकसिद्धिपर्यवसायिन एव तर्कस्य तद्धर्मावछिन्नकोटि
कसंशयप्रतिबंधकत्वात्। अत्र च बाधादिप्रतिसंधानस्यावश्यकतया सामान्यमिस्या ना
दिविशेषणान्यविशेषितपक्षकापत्तेरलग्यात्वात्। विशेषणादिविशेषितपक्षके विशे
षणतावछेदकघटकतया बाधप्रतिसंधानस्यावश्यकत्वादिति प्राचीनाः वदंति। तदसत्
बाधादिज्ञानस्य व्यापकतानवछेदकप्रकारकानुमितिजनकत्वव्यापकतावछेदकप्रका
रकानुमितिप्रतिबंधकत्वोभयकल्पने विशिष्टापादकापत्तेरपि विरोध्यादिविशिष्ट
बुद्ध्यतिरिक्तप्रतिबंधकत्वकल्पने गौरवान्मानाभावाच्च। न च व्याप्यमात्रादिग्रहविशि
ष्टतद्धर्मावछिन्नवत्तापरामर्श एव तद्धर्मावछिन्नविशिष्टबुद्धौ प्रतिबंधकोस्तु लाघ
वादिति मापत्तित्वप्रवेशेन। आपात्तिजनकपरामर्शेणाप्यापत्तिकाले तादृशपरामर्शा
न्तरोत्पत्तौ बाधकाभावेन तस्यैव प्रतिबंधकत्वस्य तत्त्ववादिति वाच्यं। तथा सती

त॰ प्र॰ शपनिवेशाच्चाक्षुषादिसामग्रीप्रतिबंधकत्ववशाद्धा आपात्यनुत्पादे पि तादृशानहत्ता
परामर्शस्य तद्विशिष्टबुद्धिप्रतिबंधकत्वापत्तेरिति समासः ॥छ॥ तर्कप्रतिबंधकत्ववि
१० चारः समाप्तोपमस्ति ॥छ॥ ॥छ॥ ॥छ॥ ॥शुभं भवतु॥ (छ)
स्वामिहीक्षित